

Мальчикова Д.С. Суспільно-географічний аналіз функцій сільської місцевості / Д.С. Мальчикова // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 6 (1). – С.49-54.

УДК 911.3

Дар'я Мальчикова

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

В статті запропоновано узагальнення та систематизацію функцій сільської місцевості, з суспільно-географічної точки зору визначено переваги багатофункціонального сільського розвитку. Okремо виділено ресурсні та середовищесформуючі функції сільської місцевості, які мають найбільший вплив на формування регіональних відмінностей геопросторової організації сільської місцевості.

Ключові слова: суспільно-географічний аналіз, сільська місцевість, функції, багатофункціональний сільський розвиток.

Дарья Мальчикова. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИЙ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ. В статье предложены обобщение и систематизация функций сельской местности, с общественно-географической точки зрения определены преимущества многофункционального сельского развития. Отдельно выделены ресурсные и средообразующие функции сельской местности, которые имеют наибольшее влияние на формирование отличий в геопространственной организации сельской местности.

Ключевые слова: общественно-географический анализ, сельская местность, функции, многофункциональное сельское развитие

Dar'ya Malchikova. THE SOCIALLY-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF FUNCTIONS OF RURAL AREAS. In article generalization and ordering of functions of rural areas are offered, from the socially-geographical point of view advantages of multipurpose rural development are certain. Resource and environment to form functions of rural areas, which have the greatest influence on formation of regional differences in geospatial organization of rural areas, are separately allocated.

Keywords: the socially-geographical analysis, rural areas, functions, multipurpose rural development

Постановка проблеми. Усі спроби людини обґрунтувати з наукової (або навіть побутової) точки зору відношення, залежності, з якими вона зустрічається у повсякденному житті неодмінно відрізняються використанням поняття функції, функціональної залежності тощо. Зауважимо, що характеризуючи сільську місцевість як певний суспільний феномен, її можна віднести до соціально-економічних систем, відмінною ознакою яких є територіальність і наявність численних суспільно-географічних відношень і залежностей, завдань, які виконує сільська місцевість у суспільному розвитку. Конкретизувати і систематизувати завдання, ролі, що виконує сільська

місцевість у суспільному розвитку може детальне суспільно-географічне дослідження її функцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-географічне узагальнення функцій сільської місцевості і висновки дослідження ґрунтуються на наукових положеннях, викладених в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, фахівців у галузі суспільної географії [3, 5, 7, 11], районного планування та містобудування [4, 6], економіки [2, 9, 12].

Метою дослідження стало узагальнення та систематизація функцій, виконуваних сільською місцевістю та її підсистемами, суспільно-географічний аналіз переваг багатофункціонального сільського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «функція» є одним з найбільш працездатних у сучасній науковій мові і володіє потужним термінологічним потенціалом, але його, як справедливо підкреслює Алаєв Е. Б. [1, с. 57], характеризує багатозначність. Згідно [10, с. 1441], у математиці він означає залежність одних величин від інших, а також саму залежну величину (на відміну від незалежної змінної - аргументу), у філософії - відношення між об'єктами, коли зміна одного з них веде до зміни іншого, у соціології - роль, що відіграється певним суспільним інститутом або процесом по відношенню до цілого. Останній варіант є найпоширенішим і саме з ним пов'язане поняття функціонування, або форми існування соціально-економічної системи, що виконує певну роль у системі більше високого рангу, відтворюючи при цьому саму себе.

У такому контексті визначимо *функції сільської місцевості* як ролі, що виконує сільська місцевість та її основні підсистеми у суспільстві і його геопросторовій організації. В сучасній географічній науці існує декілька класифікацій і підходів аналізу функцій сільської місцевості. Зокрема, у російському енциклопедичному словнику [8, с.424] виділяються такі функції сільської місцевості:

- сільськогосподарське виробництво та часткова переробка його продукції;
- лісове господарство, лісозаготівля, мисливсько-промислове господарство;

- частина видобувної та обробної промисловості, яка не має містоутворюючої сили;
- рекреаційне обслуговування населення;
- природоохоронні заходи (заповідники, охоронні зони та ін.);
- просторово-комунікаційна функція;
- місце проживання частини трудових ресурсів, що працює в містах.

У зв'язку з об'єктивними тенденціями розвитку сільських населених пунктів конкретного регіону та особливостями їх перспективного перетворення в умовах переходу до ринкових відносин сільський розвиток стає все більше багатовекторним, зростає частка сільських населених пунктів позааграрного профілю: значного розвитку набувають несільськогосподарські типи сільських поселень, що пов'язані з науковою діяльністю, організацією відпочину, туризму, спорту та ін. видів рекреаційної діяльності. В якості одного з прогресивних напрямків перспективного перетворення системи сільських поселень і сільської місцевості в цілому слід розглядати тенденцію формування поліфункціональних поселень змішаного типу на основі створення аграрно-промислових, аграрно-рекреаційних та інших поселень [4, с. 155].

З точки зору системно-структурних поглядів на сільську місцевість, викладених в роботі [7], територіальна організація сільської місцевості є сукупністю функціонуючих територіальних систем – населення, розселення, рекреації, виробництва, природокористування й охорони природи, характер якої визначається сукупністю способів їхньої взаємодії (рис. 1).

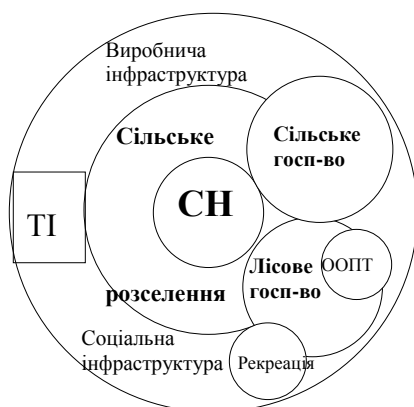

Рис. 1. Співвідношення основних систем II порядку сільської місцевості Центральної Росії [7, с.7]:

СН – сільське населення;
 ТІ – транспортна інфраструктура;
 ООПТ – природні території, що підлягають особливій охороні.

Аналітичний огляд систем, що утворюють сільську місцевість, дозволили Моськіну Р. В. виділити й згрупувати її функції. Функції утворюють такі групи: демографічну, селітебну, сільськогосподарську, лісогосподарську, рекреаційну й природоохоронну. За реалізацію кожної з виділених груп функцій «відповідає» певна система в складі сільської місцевості.

Гринюк Т. А., класифікуючи функції сільської місцевості [3, с. 7], виділяє агровиробничу, демографічну, природоохоронну, рекреаційну, історико-культурну, управлінську функції:

1) Агровиробнича функція дозволяє задовольняти потреби суспільства в різноманітній сільськогосподарській продукції та сировині для розвитку легкої і харчової галузей промисловості. Реалізація цієї функції пов'язана з використанням земельних, агрокліматичних, водних, лісових, та інших ресурсів. Акцентуємо, що з огляду на специфіку природно-ресурсних і соціально-економічних рис розвитку України, ця функція залишатиметься провідною ще досить тривалий час.

2) Демографічна функція сільської місцевості пов'язана з традиційно більш високою народжуваністю на селі, що забезпечувало в основному природний приріст населення. Разом з цим відмітимо, що зараз для сільської місцевості (як і для всієї України) характерне природне скорочення населення, за винятком, можливо, деяких західних регіонів.

3) Природоохоронна функція в межах сільської місцевості дає змогу забезпечити екологічну рівновагу між природним середовищем та суспільством і знаходить своє відображення у поширенні природоохоронних видів діяльності.

4) Рекреаційна функція сільської місцевості на сучасному етапі розвитку суспільства набуває особливого значення. Рекреаційна діяльність є настільки багатогранною, що її реалізація може бути здійснена в усіх типах сільських місцевостей, особливо з огляду на сприятливість природних умов та ресурсів більшої частини території України.

5) Історико-культурна функція сільської місцевості полягає у збереженні та розвитку традиційної багатовікової матеріальної і духовної культури народу,

його окремих територіальних і етнічних груп, в охороні пам'яток історії, культури та окремих їх елементів.

б) Управлінська функція спрямована на пошуки найоптимальніших форм управління агропромисловим комплексом як головним елементом господарської структури сільської місцевості.

В узагальненому вигляді функції сільської місцевості полягають у виробництві певної продукції, наданні матеріальних благ і послуг, здійсненні адміністративного та економічного управління територією, забезпеченні нормальних умов життєдіяльності та відтворення населення. Реалізація функцій відбувається у взаємодії з природним і соціальним середовищем у межах даної території на основі правових, економічних і соціальних відносин, створених суспільством.

Вчені-аграрії, в працях яких активно обговорюються питання багатофункціональності сільської місцевості та багатофункціонального сільського господарства [2, 9]. Так, до багатьох функцій, виконуваних селом, О. Бородіна, І. Прокопа відносять [2, с. 83]:

- 1) виробнича - задоволення потреб суспільства в продовольстві, сільськогосподарській та енергетичній сировині, продукції лісового, рибного і мисливського господарства, а також у товарах і послугах інших галузей та видів економічної діяльності;
- 2) соціально-демографічна - відтворення людського капіталу для забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами;
- 3) духовно-культурна - створення сільським населенням духовних цінностей, збереження національно-культурних традицій, охорона пам'яток природи, історії та культури в сільській місцевості;
- 4) природоохоронна - підтримання екологічної рівноваги на великих територіях, охорона агроландшафтів, утримання заповідників, заказників, національних парків і т. д.;
- 5) рекреаційна - забезпечення розвитку сфери оздоровлення та відпочинку населення;

б) контрольно-територіальна - обслуговування інженерних комунікацій і споруд (доріг, мостів, ліній електропередач, зв'язку, водогонів, нафто- і газопроводів тощо), сприяння відповідним державним органам у забезпеченні суспільного порядку й безпеки на сільських територіях.

Незважаючи на безперечну цінність зазначених підходів класифікації та визначення функцій сільської місцевості у різних галузях науки вважаємо, що необхідним є їх уточнення і систематизація з суспільно-географічної точки зору, з урахуванням сучасних тенденцій розширення функціонального поля життєдіяльності суспільства у сільській місцевості і впровадження концепції багатфункціонального сільського розвитку.

Зауважимо, що виконаний суспільно-географічний аналіз формування і розвитку функцій сільської місцевості (рис. 2) показав складні співвідношення, способи поєднання і взаємодії окремих функцій між собою.

Групи функцій	Економічні (виробничі) функції	Соціальні функції	Середовищеформуючі функції
--------------------------	---	------------------------------	---------------------------------------

*Розроблено Мальчиковою Д.С.

Рис. 2. Суспільно-географічний аналіз розвитку функцій сільської місцевості

Запропонована авторська систематика функцій сільської місцевості має декілька суттєвих відмінностей від розглянутих вище варіантів класифікації функцій:

1) У запропонованій схемі відображено не тільки основні функції сільської місцевості, але і варіанти їх взаємодії з набуттям нових якостей. Так, наприклад, поєднання елементарних сільськогосподарської та промислової функцій дає виконання агропромислової функції, взаємодія рекреаційно-туристичної та сільськогосподарської, агропромислової функції зумовлює можливості виникнення агрорекреаційного сервісу тощо.

2) Під час суспільно-географічного аналізу функцій окремо виділено ресурсну функцію сільської місцевості – забезпечення ресурсами і територією як просторовим базисом розвитку суспільства усіх підсистем сільської місцевості. Ресурсна функція у поєднанні з природоохоронною (забезпечення екологічної збалансованості) дає змогу виконувати найважливіше завдання - відтворення ресурсної бази сільського розвитку.

3) На базовому рівні всі функції об'єднані в групи – економічні, соціальні, середовищеформуючі функції – відповідно до їх ролі у геопросторовій організації сільської місцевості. У суспільно-географічному аспекті, з точки зору раціональної територіальної організації сільської місцевості особливий інтерес становить група середовищеформуючих функцій, в результаті яких створюються і підтримуються основні структурні елементи геопросторової організації території – мережа населених пунктів, транспортного сполучення, екомережею елементи тощо. Відмінності у проявах цих функцій мають наслідком формування регіональних відмінностей у геопросторовій організації сільської місцевості.

Представлене бачення функцій сільської місцевості на сучасному етапі розвитку суспільства дозволяє стверджувати про пріоритетність багатофункціонального розвитку сільської місцевості. При цьому акцентуємо, що з суспільно-географічної точки зору багатофункціональний розвиток села найбільше відповідає реаліям сьогодення зважаючи на такі положення:

1. Багатофункціональний розвиток дозволяє якнайповніше використовувати позиційні, природно-ресурсні, соціально-економічні, інфраструктурні та інші переваги окремих частин сільської місцевості і, відповідно, раціоналізувати територіальну структуру сільської місцевості на різних геопросторових рівнях – від локального до національного.

2. У просторово-часовому вимірі процес функціональної трансформації сільських поселень, характерний для сучасного етапу сільського розвитку, відзначається розширенням частки різнофункціональних сіл (змішаного профілю) та несільськогосподарського профілю. Відповідно, традиційне сприйняття села як населеного пункту, що пов'язаний виключно з сільським господарством, все більше відходить від дійсності. Зростаюча частина сільського населення опиняється поза зоною сфери традиційного сільськогосподарського виробництва, а сільські населені пункти в соціально-економічному відношенні стають однією з форм найбільш ефективного комплексного освоєння ресурсів території. Як відзначено у [6, с. 20], цей процес не завжди корелюється зі зростанням розмірів сільських населених пунктів, а перспективними можуть ставати навіть села невеликого розміру.

3. Цілком погоджуючись з думкою [2, с.83], що багатофункціональний розвиток сільської місцевості цілком логічний з огляду на зацікавленість суспільства в якомога повнішому використанні її просторового і природоресурсного потенціалу, додамо, що багатофункціональність сільської місцевості є базисом для створення механізмів оптимізації територіальної структури сільської місцевості і підвищення рівня життя сільських жителів.

4. Завдяки активному впровадженню концепцій багатофункціонального розвитку і «селяниноцентристських» підходів [9] тенденції деаграризації

сільської місцевості (звичайно ж, більше притаманні постіндустріальним країнам) почали проявлятися і в Україні, що позитивно позначилося не тільки на соціальному середовищі сільської місцевості, але і на сільському господарстві як провідному виді діяльності на сучасному етапі;

5. Техніко-технологічний прогрес, який приводить до неухильного зменшення чисельності зайнятих працівників, спричиняє вивільнення трудових ресурсів, які за умови розвитку різноманітних видів несільськогосподарської діяльності мають нові можливості для працевлаштування без зміни ними місця проживання. При цьому вирішується проблема обезлюднення сільської місцевості та підтримується природна соціально-демографічна основа відтворення людського капіталу, зберігаються достатньо чисельні і всебічно функціонуючі людські спільноти в сільських населених пунктах і територіальних громадах.

Висновки. Проведене дослідження функцій, що виконує сільська місцевість у суспільстві, дозволяє акцентувати її багатофункціональність на сучасному етапі становлення української незалежності і специфічну роль, виконувану сільською місцевістю та її підсистемами. Вважаємо, що узагальнення і систематизація функцій сільської місцевості, запропоновані в даному дослідженні, можуть надалі стати основою функціональної типології сільської місцевості різних просторових рівнів.

Література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. - №4. – С. 74-85
3. Гринюк Т. А. Комплексне суспільно-географічне дослідження сільської місцевості адміністративної області (на прикладі Київської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Т. А. Гринюк. - Київ, 1997. - 24с.
4. Комплексная районная планировка / [Отв. ред. В. Н. Белоусов]. – М.:

Стройиздат, 1980. – 248 с.

5. *Максимов В. А. Экономико-географическое изучение сельской местности: учебн. пособие / В. А. Максимов. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1985. – 96 с.*
6. *Марков Е.М. Градостроительные основы развития малых населенных мест: Сельское расселение и города-центры Нечерноземной зоны РСФСР. / [Марков Е. М., Бутузова В. П., Таратынов В. А., Мусатов В. В.] - М.: Стройиздат, 1989. - 416 с.*
7. *Моськин Р. В. Территориальная организация сельской местности Центральной России: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.24. «Экономическая, социальная и политическая география» / Р. В. Моськин. – М., 2006. – 24 с.*
8. *Народонаселение. Энциклопедический словарь / [Гл. ред. Г. Г. Меликьян]. - М.: Большая Российская энциклопедия, 1994. - 640 с.*
9. *Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. - №10. – С. 10-16*
10. *Советский энциклопедический словарь / [Гл. ред. А. М. Прохоров]. – Изд. 4-е. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 1600 с.*
11. *Тарасова Ю. В. Поняття сільської місцевості та її функції як суспільно-географічної категорії / Ю. В. Тарасова // Географія і сучасність : зб. наук. пр. Націон. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К. : вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2003. – Вип.9 – С. 135-143.*
12. *Quan, J. New functions of rural land / Julian Quan // Notes for a communication to the round table session //www.mpl.ird.fr/colloque_foncier/Communications*